

Kopinor-rapporter

Kopinors rapportserie inneholder undersøkelsesresultater, analyser og utredninger utført av eller for Kopinor.

- 1–2020 Koronastengte skoler. Effekt på kopiering og bruk av læremidler
- 2–2020 Kopiering i Norge 2019
- 3–2020 Digital kopiering i norske skoler 2019

- 1–2021 Fordeling av kollektivt vederlag. Vedtak og praksis
- 2–2021 Kopiering i Norge 2020
- 3–2021 Kopiering i norske skoler 2020

- 1–2022 Kopiering i Norge 2021
- 2–2022 Kopiering i norske skoler 2021
- 3–2022 Supplerende materiale i skolene

- 1–2023 Fordeling av kollektivt vederlag. Vedtak og praksis
- 2–2023 Kopiering i Norge 2022
- 3–2023 Kopiering i norske skoler 2021

- 1–2024 Prosessene rundt pensum

Se kopinor.no/rapporter

Kopinor er en organisasjon av opphavere og utgivere i til sammen 23 medlemsorganisasjoner. Vi forhandler og inngår avtaler om kopiering og annen bruk av åndsverk, blant annet i skoleverket, høyere utdanning, offentlig forvaltning og næringsliv.

Gjennom Kopinors avtaler sikres alle brukere enkel og lovlig tilgang til åndsverk, samtidig som rettighetshaverne får betalt slik at nye verk kan bli skapt. I 2022 fordelte vi ca. 340 millioner kroner til rettighetshavere i inn- og utland.

INNLEDNING

Kopinor har avtaler med de enkelte universiteter og høyskoler på grunnlag av en mønsteravtale som er fremforhandlet med Universitets- og høyskolerådet. Gjennom denne avtalen kan studenter og ansatte ta fotokopier, utskrifter og digitale kopier fra utgitt materiale, uten å måtte oppspore rettighetshaverne og innhente den enkeltes tillatelse.

I perioden 2020–2023 har Opinion på vegne av Kopinor gjennomført tre kvalitative undersøkelser om fastsetting og bruk av pensum i høyere utdanning. Målet har vært å få mer kunnskap for å videreutvikle kommunikasjonen, avtalene om kopiering og andre tjenester vi samarbeider med sektoren om.

Det er Opinion som har hatt oppdraget med å gjennomføre alle tre undersøkelsene. Det har vært spennende å følge hvordan informantene har satt ord på erfaringer. Vi har delt fra de to første undersøkelsene underveis, og begge har bidratt til interessante diskusjoner.

I 2023 har Opinion arbeidet med spørsmål om tilrettelegging av pensum. Denne gangen har vi vært særlig interessert i erfaringer med tilgjengeliggjøring av pensum knyttet til Kopinor-avtalen.

I spørsmålene har vi forsøkt å avdekke hva det betyr for lærestedene at de har en kopiavtale og hvilke prosesser preger tilgjengeliggjøringen i forhold til dette. Svarene er interessante og gir også et mer generelt bilde av hvordan ansatte ved lærestedene opplever arbeidet med tilgjengeliggjøring, typer av arbeidsfordeling, holdninger til bestemmelser og informasjon.

Kunnskapen om hvordan sektoren omtaler sin egen praksis er viktig for Kopinors kommunikasjonsarbeid. Innsikten gir oss også bedre grunnlag til utvikling av spørsmålstillinger i våre kvantitative undersøkelser. Som eksempel på praksis ved tilrettelegging kan informasjonen også være verdifull for flere som har sitt arbeid innenfor høyere utdanning.

De tre undersøkelsene utgjør et stort kvalitativt innsiktsarbeid. Kopinor har derfor valgt å samle utdrag fra alle tre i én fellesrapport. Rapporten er utarbeidet i samarbeid med Opinion og er strukturert med kapitler om fagansattes fastsetting av pensum, studentenes anskaffelse og om hvordan bibliotek og administrativt ansatte gjør bokutdrag i pensum tilgjengelig for studentene. Hensikten er å løfte fram faktorer som spiller inn, fremmer eller hemmer prosessene rundt pensum.

Det er flere gjennomgående forhold som er verdt å diskutere. Kopinor inviterer i forbindelse med lansering av rapporten til webinar der et panel sammensatt av representanter fra sektoren vil diskutere Opinions presentasjon av hovedfunn. Dette er en viktig del av dialogen med sektoren som vi ønsker å medvirke til. Vi tror slik kunnskapsdeling er helt nødvendig for å videreutvikle det gode samarbeidet mellom Kopinor og universitets- og høyskolesektoren.

INNHOOLD

Innledning	3	Er pensum nødvendig?	11
Fastsetting av pensum i høyere utdanning	5	Kjennskap til opphavsrett	11
Beslutningsprosess	5	Deling av innhold	11
Strukturendringer og digitalisering	5	Lovlig og ulovlig deling	12
Personlig prosess	6	Lite informasjon, mye skjønn	12
Tidsfrister for innmelding av pensum	6	Lærestedenes tilgjengeliggjøring av pensumutdrag ..	13
Fragmentering ikke ideelt	6	Systemer og verktøy	13
<i>Hensyn ved fastsetting av pensum</i>	7	Kopinor-avtalen som del av prosessen	13
Fysisk versus digitalt pensum	8	Når fagansatte registrerer	14
Utfordringer for norskspråklig faglitteratur	8	Når bibliotekarer registrerer	14
Når studentene skaffer seg pensumlitteratur	9	Når administrativt ansatte registrerer	15
Pensum til minst mulig pris	9	<i>Oversikt over systemer for undervisning</i>	
Nye og brukte bøker	9	<i>og tilgjengeliggjøring av innhold</i>	15
Fysisk og digitalt pensum	10	Tillegg	16
<i>Oversikt over kanaler for studenters anskaffelse</i>		Kopinor-avtalen	16
<i>av pensumlitteratur</i>	10	Faglig beskrivelse av de tre undersøkelsene	17

Fastsetting av pensum i høyere utdanning

Undersøkelsen «Fastsetting av pensum i høyere utdanning» ble gjennomført av Opinion i 2022. Deltagerne var fagansatte ved universiteter og høyskoler, samt et mindre utvalg fagbokforfattere og representanter fra fagbokforlagene.

Her følger et utdrag fra undersøkelsen. For en faglig beskrivelse av undersøkelsen henviser vi til tillegget bak i denne rapporten.

Beslutningsprosess

Det er vanligvis emneansvarlig som fastsetter pensum. Ansvaret er lagt til emneansvarlig fordi vedkommende kan faget best og er mest oppdatert på feltet. I tilfeller hvor emneansvarlig er fersk i jobben, vil instituttleder og andre kolleger oftere være involvert i prosessen. Flere emneansvarlige som samarbeider om et emne, fastsetter pensum i fellesskap. Noen få intervjupersoner oppgir at de innstiller forslag til pensum til instituttråd/ styre/andre.

Den konkrete prosessen rundt fastsetting av emner, læringsutbytte og valg av pensum som skal svare ut læringsutbyttet, varierer mellom institusjonene. Noen har en mer formalisert prosess enn andre. I praksis opplever de fleste emneansvarlige at de bestemmer pensum selv, - også når den formelle beslutningsmyndigheten kan ligge hos andre. Den emneansvarlige spiller inn forslag til pensum, som formelt godkjennes av et programstyre eller tilsvarende. Det skal mye til at noen overstyrer eller blander seg i forslagene.

Pensum fastsettes i stor grad lokalt. De fleste kursene på norske universiteter er små, med få studenter. I tillegg underviser emneansvarlige ofte i spisse emner, særlig på masternivå. Dette gjør pensum smalt og lokalt, noe som bidrar til at flertallet av fagbøker selges i små opplag.

– Mitt masteremne finnes ikke på noen andre universiteter jeg kjenner til. Jeg underviser i 7,5 poeng som er preget av mine interesser. Og min

kollega har et emne preget av sine interesser. Så det vil være vanskelig å skrive én lærebok som dekker alt vi tar opp på det emnet. Da måtte vi skrive den selv, og den ville ikke fått særlig spredning andre steder. Derfor blir artikler mer valgt enn bøker – for å dekke det interessefeltet man ønsker gjennom emnet. På bachelor er det litt annerledes, der er det innføringsbøker.

Dette bekreftes av en redaktør i et fagbokforlag:

– Vi gir ut over 100 fagbøker i året, mens bare 10 % er ordentlige lærebøker som når et stort marked. Veldig mange bøker er små og selger 300–400 i året. Det er flertallet for våre bøker og de andre forlagenes. Bare noen få bøker selger 3 000 i året. Mange emner er små, det er få studenter, og pensum besluttes veldig lokalt.

Ansatte ved noen institusjoner forteller om en mer styrt praksis. Blant annet forteller et par ansatte ved institusjoner med flere campus om en prosess der man spiller inn pensum som forhandles og fastsettes av andre. Disse institusjonene har en desentralisert struktur med flere campus og en policy om at studenter skal kunne flytte fritt mellom lokasjoner og ta de samme fagene uavhengig av sted. Dette fører til behov for sentralisering av felles fagopplegg og pensum, med redusert frihet for den enkelte emneansvarlige til selv å bestemme pensum.

Strukturendringer og digitalisering

Fagansatte har mye å forholde seg til med tanke på omstrukturering og økende digitalisering i UH-sektoren. Ifølge respondentene har fusjoner og omorganiseringer ført til betydelig mer byråkrati og økte krav til administrative oppgaver. Med tanke på pensumfastsetting har de fleste som

beskrevet et distansert forhold til den formelle beslutningsprosessen, siden den betyr lite i praksis. Flere gir også uttrykk for at organiseringen og betegnelsen på formelle funksjoner endrer seg så ofte at de ikke henger med, verken på gangen i systemet eller hva sentrale organer heter.

Personlig prosess

Å bestemme pensum kan være en stor jobb og oppfattes som et stort ansvar. Beslutningen tas sjelden i et vakuum. Man diskuterer med kolleger, gjennomfører store og små litteratursøk i relevante databaser, googler etter relevant litteratur og ser kanskje på pensumlisten til andre institusjoner. Faglige nettverk (konferanser, forskningsgrupper og grupper på for eksempel Facebook) er kilder til kunnskap om aktuelle bøker og artikler. Flere av deltakerne mottar nyhetsbrev fra forlagene med informasjon om nye bøker, og bestiller vurderings-eksemplarer når de finner noe interessant.

Flere intervjupersoner forteller at deres pensumvurderinger foregår mer eller mindre kontinuerlig. Som fagperson følger man med på forskningen på sitt felt, og inkluderer ny og oppdatert kunnskap

i pensum. Deltakerne har en høy bevissthet til at undervisning på høyere nivå skal være forskningsbasert, så hva som skjer innen forskningen er viktig.

Selv om «radaren» er på det meste av tiden, er det en tydelig treghet knyttet til endringer i pensum. Å bytte pensum er en tidkrevende prosess og noe mange gjør kun når de må. Som når en lærebok har blitt faglig eller pedagogisk utdatert. Tid til systematiske søk og til å fordype seg i alternativ litteratur er begrenset, og selve jobben kan være tung. I praksis rulleres gjerne pensum over flere semestre, med enkelte utskiftninger innimellom. Idealet om å være oppdatert og bruke den nyeste litteraturen er ikke lett å leve opp til.

Tidsfrister for innmelding av pensum

De fleste pensumbesluttere oppgir at de må forholde seg til frister for innmelding av pensum. Frister skyldes hensynet til å informere studentene i god tid, og ikke minst sørge for at bibliotek og bokhandel har bøkene tilgjengelig ved semesterstart. Fristene varierer fra to til seks måneder før semesterstart. Digitalt pensum reduserer behovet for frister, siden innholdslenker kan gjøres tilgjengelig for studentene når som helst. I tilfeller hvor en tidligere bok benyttes som pensum kan det også gjøres endringer ved kursstart med

tanke på hvilke kapitler som skal være på pensumlisten. I praksis kan deler av pensum fastsettes helt fram til kursstart og underveis i kurset.

Bibliotekenes rolle er å sjekke tilgjengelighet for ønsket pensuminnhold og publisere pensumlisten. Dersom en bok ikke er tilgjengelig, melder de tilbake til pensumfastsetter at det må finnes en erstatning. Ifølge noen av intervjupersonene sjekker bibliotekene sidetall for bokutdrag opp mot Kopinor-avtalen og melder fra dersom man er utenfor lovlig kopieringsandel. Bokhandlene ved den enkelte institusjon er viktige partnere i å skaffe og tilgjengeliggjøre fysisk pensum for studentene.

Fragmentering ikke ideelt

Ifølge pensumfastsetterne foretrekker studentene hele bøker fremfor artikler og enkeltkapitler. På grunn av de mange hensynene som skal tas ved fastsetting av pensum er ikke dette alltid mulig. Ifølge de fagansatte er et fragmentert pensum

vanskelig for studentene, også på masternivå. Flere forteller at studenter sliter med å se helheten på tvers av de ulike pensumbidragene, og at det blir forelesers jobb å vise sammenheng på tvers av pensum.

Hensyn ved fastsetting av pensum

Pensum skal først og fremst gi studentene riktig læringsutbytte. Litteratur vurderes ut fra ulike faktorer:

TEMA Litteratur og andre pensumbidrag må handle om tema innenfor det aktuelle emnet.

FAGLIGHET Lærebøker må ha et høyt faglig nivå. Er boken tett nok knyttet til ny forskning og utviklingen på feltet? Siden undervisningen skal være forskningsbasert, er vitenskapelige artikler en viktig del av pensum. På bachelor er artikler et supplement. På master består pensum nesten utelukkende av artikler.

AKTUALITET Kravet om forskningsbasert undervisning fører til et krav om aktualitet i pensum, og en frykt for utdatert innhold. Noen mener bøker som er mer enn fem år gamle per definisjon er utdatert. Andre mener alder i seg selv ikke er diskvalifiserende, siden sentrale referansetekster kan være relevante i tiår. Det er et generelt inntrykk at artikler ligger i front av fagets utvikling, mens lærebøker har en tendens til å bli fort utdatert, noe som i økende grad dreier pensumvalg mot artikler og fragmenter.

RELEVANS Relevans knyttes både om innhold og pedagogikk. Noen bøker når et vippepunkt hvor de oppfattes som utdaterte pga. ny forskning, endringer i læreplaner, nytt lowverk eller pedagogisk utvikling. Noen ganger blir gamle bøker vraket til fordel for nye og bedre bøker, andre ganger forkastes tidligere pensum uten at et nytt alternativ foreligger. Da starter jakten på en erstatning.

NIVÅ Vurderinger rundt riktig vanskelighetsgrad på henholdsvis bachelornivå og masternivå står sentralt. Nivået skal verken være for høyt eller for lavt.

TILGJENGELIGHET Praktisk tilgjengelighet ved at studentene får tak i litteraturen fysisk og/eller digitalt, og mental tilgjengelighet ved at studentene forstår og kan ta til seg innholdet. Innholdet må også være mulig å bruke i forelesninger.

HENSYN TIL STUDENTENES LÆRING Studentenes læringssituasjon tillegges betydelig vekt ved valg og endring av pensum. Pensumfastsettere vil ha et pensum studentene kan og vil ta til seg, til en akseptabel pris. Det

økonomiske aspektet fører til en favorisering av artikler og enkeltkapitler fremfor hele bøker, siden artikler og kompendier ofte gjøres fritt tilgjengelig.

PRIS Pensumfastsettere unngår dyre enkeltbøker og høy samlet pensumkostnad. Årsaken er at studenter lar være å kjøpe pensum de synes er for dyrt, noe som fører til at mange ikke leser de aktuelle pensumdelene. Noe som går ut over studentenes læring og prestasjoner.

TILBAKEMELDING FRA STUDENTENE Både institusjonene og de emneansvarlige ønsker at studentene skal være fornøyde med studiet sitt. Jevnlige evalueringer av emner inkluderer studentenes synspunkter på pensum. Emneansvarlige er svært lydhøre for klager fra studenter på dårlige, utdaterte og vanskelige tekster. De setter også pris på tips fra studenter til nye pensumalternativer.

FØRING OVENFRA Den eneste tydelige føringen fra egen institusjon er begrensninger på antall sider ut fra studiepoeng. Her utøver pensumfastsetterne skjønn, slik at tunge tekster «teller» flere sider enn mer tilgjengelige tekster.

KRAV OM INTERNASJONALISERING Enkelte forteller om mer eller mindre tydelige føringer på å bruke (mer) engelskspråklig pensum. Dette skyldes angivelig et ønske fra institusjonenes side om å tilpasse seg den pågående internasjonaliseringen i UH-sektoren. I noen tilfeller formidles føringen som en uttalt forventning, mens det i andre tilfeller omtales som en underliggende forventning.

INKLUDERING OG MANGFOLD Både studenter og emneansvarlige kan være opptatt av å øke andelen kvinnelige forfattere og forfattere med ulik etnisitet og kulturell bakgrunn.

TILLEGGSMATERIELL I tillegg til pensum anbefaler emneansvarlige gjerne utfyllende litteratur som skal gi studentene dypere forståelse eller mulighet til refleksjon rundt et emne. Lærebøker der ekstra ressurser medfølger, som materiell til forelesere og pensum, er attraktivt. Det samme gjelder gratis ressurser via blant annet Open Access. Videoer, PPT-presentasjoner, case og oppgaver oppleves som nyttig for både forelesere og studenter. Tilleggsmateriell finnes via nettsøk, tips fra kolleger, på forlagenes nettsider og som dedikerte ressurser knyttet til lisenser og spesifikke pensumbøker.

Fysisk versus digitalt pensum

I takt med samfunnsutviklingen blir pensum i høyere utdanning stadig mer digitalisert. Dette skyldes blant annet nasjonale føringer, internasjonalisering av UH-sektoren, og økende fragmenteringen av pensum levert i form av digitale filer.

Pensum består av en blanding av fysiske og digitale tekster. Studentene velger selv om de vil kjøpe fysiske bøker eller e-bøker. Artikler fra tidsskrifter institusjonene abonnerer på, eller åpent tilgjengelige artikler, deles med studentene som lenker, mens utdrag fra bøker og artikler fra tidsskrifter institusjonene ikke abonnerer på, deles som digitale kompendier eller enkeltfiler. Studentene kan skrive ut filer og kompendier hvis de vil. Noen læresteder tilbyr studentene både digitale og trykte kompendier, mens bibliotekene kan være hjelpelike med å skrive ut digitalt innhold eller kopiere utdrag fra en bok.

Slik det også fremgår av studentundersøkelsen, er studentene svært prisbevisste. De låner bøker på biblioteket, kjøper brukt av hverandre eller abonnerer på nettsider hvor studenter deler eksamensoppgaver og forelesningsnotater for en billig penge.

Hele bøker på pensum står sterkere på bachelor enn på masternivå. Dette skyldes først og fremst at grunnkunnskapen i mange fag er stabil over tid, slik at lærebøker har en naturlig og varig rolle

som innføring til faget. Noen ganger skjer det brå kunnskapsendringer, endringer i kunnskapskrav eller reformer som Kunnskapsløftet 2020. Da trenger man nye innføringsbøker og et mer sammensatt pensum bestående av flere artikler og enkeltkapitler.

På mastergrad synes det som at tiden for de store lærebøkene er over. En sentral årsak er endringer som utfordrer økonomien i utgivelse av pensumlitteratur. Undervisningen er enda mer forskningsbasert enn på bachelor, noe som gjør at det er stort behov for tilgang til nye og oppdaterte artikler. Samtidig er det ønsket om bøker også på masternivå.

Det er en gjennomgående oppfatning blant fagansvarlige at lærebøker står i stadig fare for å bli utdatert. Både på grunn av forskning og utvikling i faget, men også fordi særlig norske bøker sjeldnere blir oppdatert. Dette tilskrives manglende marked og lønnsomhet. Et lite språk som norsk har ikke det samme markedsgrunnlaget som engelskspråklige lærebøker. Amerikanske og britiske forlag kan legge ned større ressurser i løpende oppdateringer og revisjoner, og supplere bøkene med digitale læremidler for både forelesere og studenter. Frykten for utdaterte bøker fremmer bruk av digitale artikler.

Utfordringer for norskspråklig faglitteratur

De fleste som underviser på lavere grad ønsker først og fremst norsk pensum. Men de opplever ikke at institusjonene vektlegger språk som en selvstendig faktor ved fastsetting av pensum. Dagens universiteter konkurrerer om studenter og ansatte i et internasjonalt marked. Internasjonalisering av UH-sektoren har ført til et økende antall utenlandske studenter og ansatte ved norske læresteder, som bidrar til en vridning fra norsk til engelsk pensum.

De fleste faglig ansatte ved lærestedene har formidlingserfaring, og mange er fagbokforfattere - også blant deltakerne. Respondentene er relativt samstemte i oppfatningen om at internasjonalisering, sammen med digitalisering og fragmentering av pensum, truer bruk og produksjon av norskspråklig faglitteratur.

Å være fagbokforfatter oppleves verken vitenskapelig meritterende eller økonomisk lønnsomt. Å skrive fagbøker omtales som et idealistisk prosjekt drevet av begeistring for fag og formidling. Det å hjelpe studentene er også en sterk motivasjon. Både emneansvarlige og fagbokforfattere peker på at overgangen til høyere studier er tøff nok om studentene ikke også skal tilegne seg fag og termer på fremmedspråk. Ifølge respondentene trenger og foretrekker bachelorstudenter pensum på norsk. Mange studenter unnlater angivelig å lese engelske pensumtekster, og når de blir bedt om å presentere artikler for andre, er det mange som vegrer seg hvis artikkelen er på engelsk. Det er ofte en generell utfordring å få studenter til å ta ordet under forelesninger, stille spørsmål og diskutere i plenum. Dette blir ifølge flere respondenter enda vanskeligere når forelesningene går på engelsk.

Det er til dels ulike meninger i utvalget om studentenes engelskkunnskaper. Noen mener dagens unge er flytende i engelsk på grunn av bedre undervisning i grunnskolen og høyt kulturelt konsum. Andre mener at hvis studentene skal ha noe i høyere utdanning å gjøre, må de lære seg bedre engelsk. Flere mener unge overvurderer sine språkferdigheter, noe som kommer til syne gjennom manglende tilegning av pensum og oppgaver skrevet på dårlig engelsk.

– Det store flertallet av studenter skjønner jo norsk bedre enn engelsk, selv om de ikke vil innrømme det.

– De kan velge språk på masteroppgaven, men jeg tror de fleste velger engelsk. Selv om man av og til ser at å skrive på norsk hadde vært bedre. Det å forstå engelsk godt og lese uten problemer, er ikke det samme som å skrive god engelsk.

I sum oppfattes en viss andel norsk pensum som viktig for studentenes læring og faglige utvikling.

Når studentene skaffer seg pensumlitteratur

Undersøkelsen «Når studentene skaffer seg pensumlitteratur» ble gjennomført av Opinion i 2020. Deltagerne var studenter ved universiteter og høyskoler, samt et mindre utvalg biblioteks- og administrasjonsansatte

Her følger et utdrag fra undersøkelsen. For en faglig beskrivelse av undersøkelsen henviser vi til tillegget bak i denne rapporten.

Pensum til minst mulig pris

Fagansattes påstand om at studenter er svært prisbevisst når det gjelder pensum, stemmer. Studentene forteller at pris er den viktigste faktoren når de skaffer seg pensum.

For å finne billig pensum benytter studenter en rekke kanaler, fra fysiske og digitale bokhandler til nettsider for salg av bruktbøker, lån fra medstudenter og lovlig og ulovlig kopiering av innhold. Brukte bøker er billig og bra, med mindre man ønsker bøker ingen har markert eller skrevet i før. Å kjøpe nye, dyre bøker hvor kun et utdrag er på pensum, er uaktuelt for de fleste.

Tidlig i studieløpet består pensum ofte av introduksjons- og lærebøker, mens andelen artikler og bokutdrag øker gjennom studieløpet. Andelen bøker og artikler/utdrag varierer også mellom fag. I utvalget oppgir studentene at lærestedet deler pensumlistene digitalt via Leganto og Canvas.

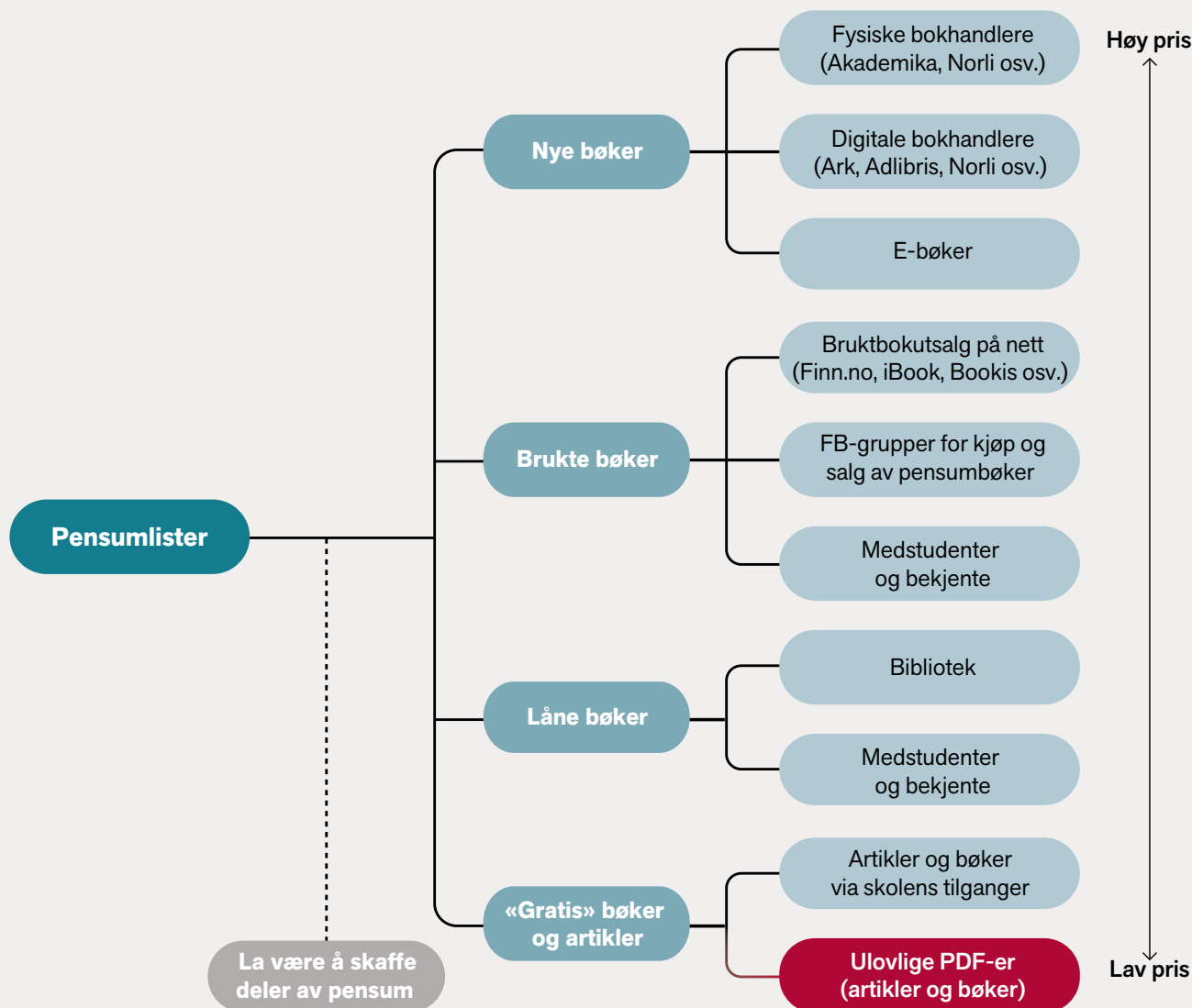
– Siden vi for det meste har artikler som pdf-filer og veldig lite fysiske bøker, synes jeg pensum er lett tilgjengelig da jeg ikke trenger å lete noe særlig eller betale så mye for det.

Nye og brukte bøker

Studenter opererer med fire kategorier av bøker: Nye, brukte, lånte og digitale – sistnevnte inkluderer digitale artikler. Nye bøker oppfattes som dyrest, mens lånte bøker og lovlig delt digitalt innhold er gratis. Å tilegne seg pensum gjennom piratkopiering fremstår lite vanlig.

Ifølge studentene gir fysiske bøker bedre oversikt over materialet enn hva digitalt innhold gjør. Lesing på papir er mindre anstrengende enn lesing på skjerm, og man skjermer seg mot digitale distraksjoner. Noen bøker er verdt å eie fordi de gir sosial eller kulturell kapital. Av hensyn til pris foretrekker flertallet i utvalget å kjøpe brukte bøker, mens en ny, umerket bok gir anledning til studieteknikk gjennom markering og notater.

Oversikt over kanaler for studenters anskaffelse av pensumlitteratur

Fysisk og digitalt pensum

Pensum er ofte fordelt på fysiske og digitale formater, med variasjoner knyttet til fag og nivå. Digital pensumlitteratur består hovedsakelig av artikler studentene har gratis tilgang til via lærestedenes abonnementer eller digitale filer av utdrag i pensumlisteverktøy eller Oria. De fleste oppgir at de leser digitalt innhold på datamaskin, mens noen skriver ut innholdet for bedre lesbarhet og mulighet for notater og markering.

Når det gjelder bøker, foretrekker flertallet fysiske bøker. E-bøker er lite nevnt og brukt, med unntak av jusstudenter som har tilgang til hele fagbøker

via Juridika. Fordeler ved digitale bøker er lav vekt, alt på ett sted og søkefunksjoner som gjør det lett å finne tilbake til informasjon.

I tillegg til bøker, artikler og utdrag består pensum også av nettsider, videoer og dokumentarer. Når studentene tilegner seg videoer, er det fra læringsplattformer eller fra YouTube. Kun én student nevner lydbok.

En kvantitativ studentundersøkelse fra 2023, gjennomført av Opinion for Akademika, Bokhandlerforeningen og NFFO¹, bekrefter det kvalitative bildet fra 2020. Dagens studenter har et sammensatt pensum bestående av en stor andel papirbøker og digitale artikler, supplert med digitale bøker,

¹ Studentundersøkelsen 2023. En kvantitativ undersøkelse blant studenter i Norge.

Akademika, Bokhandlerforeningen og Norsk faglitterær forfatter- og oversetterforening (NFFO). Opinion 2023

digitale og fysiske kompendier, video, podkaster og digitale læringsprogram. Et flertall av studentene foretrekker å lese lange tekster på papir, mens lesepreferansene for korte tekster er delt mellom

papir og skjerm. Over halvparten av studentmassen foretrekker et pensum bestående av en kombinasjon av papir og digitalt, med hovedvekt på papir, eller et rent papirbasert pensum.

Er pensum nødvendig?

Med erfaring utvikler studentene ulike anskaffelsesstrategier. I tillegg til pris, begynner mange å vurdere om litteraturen er nødvendig. Ferske studenter kjøper gjerne all pensumlitteratur ny fra skolens bokhandel tidlig i semesteret. Med tid og

erfaring blir studentene mer prisbevisste og prøver å skaffe seg det meste av pensum brukt. Med noen års erfaring blir mange også avventende til selve pensumlisten. Er det nødvendig å lese eller skaffe seg alle referansene som er oppgitt?

Kjennskap til opphavsrett

Studentene i utvalget har en generell idé om hva opphavsrett er, men kjennskap, bevissthet og forståelse for hva opphavsrett egentlig betyr er gjennomgående lav.

Den vanligste assosiasjonen til opphavsrett blant studentene er plagiat. Å bruke andres innhold som sitt eget er ikke lov. Tydelig kreditering og korrekt kildehenvisning er viktig. Å bli tatt for plagiat har alvorlige konsekvenser for studenten selv, som stryk og utestengelse.

Når det gjelder deling av innhold fremstår studentenes forhold til opphavsrett mer uklart og mindre personlig. Konsekvenser forbundet med brudd på opphavsretten føles irrelevante og fjerne.

– Ut over kildehenvisninger forholder jeg meg lite til opphavsrett når det kommer til litteratur.

De fleste er klar over at kopiering og deling av innhold ikke uten videre er lov, men pris har en tendens til å trumfe moral. Kjøp av pensumbøker på et smalt område kan imidlertid gi studentene en opplevelse av at pengene går direkte til forfatteren og at de støtter videre arbeid på området. Sympatien for store, upersonlige forlag er betydelig mindre.

I prinsippet er det bred enighet blant studentene om at opphavsretten skal ivaretas. Men når nettet flyter over av gratis digitalt innhold kan opphavsrett også oppfattes som en barriere for fri informasjonsflyt, og noe som forsterker gapet mellom fattig og rik. Deling, åpenhet og fri tilgang har positive assosiasjoner hos studentene.

Deling av innhold

Ifølge et flertall av studentene i utvalget er det mye deling av litteratur studenter imellom. Dette handler hovedsakelig om deling av notater, artikler og litteratur man tror kan være til hjelp for andre.

Studentene har en sterk fellesskapsfølelse og delingskultur seg imellom. De samarbeider gjerne i grupper og deler alt fra forelesningsnotater til pensumutdrag. Motivene for å dele er å hjelpe og støtte hverandre.

– Intern deling i chattegrupper og kollokvier synes jeg er greit, men skal du publisere er det ikke greit.

Deling skjer primært i digitale kanaler. Her deles nettlenger, artikler, bilder og pdf. Få oppgir at de tar fysiske kopier av pensumlitteratur. Innimellom kan man kopiere noen få sider fra en bok, men å kopiere en hel bok er for mye jobb. Det vanligste er å dele bilder av egne notater eller boksider via bilder tatt med mobilen. En student i utvalget fortalte om fotodeling der 50 sider av en bok ble fotografert og sendt til en som manglet boken. En annen forteller også at studenter spleiser på bøker.

– Dersom vi deler fysiske bøker når vi ikke er sammen, kan vi ta bilder av de relevante sidene og sende.

Lovlig og ulovlig deling

Studenter tilhører samfunnets mest digitale generasjon. De er storkonsumenter av digitalt innhold i alle sjangere både i studiene og på fritiden. Erfaringene med konsum og deling av digitalt innhold på fritiden smitter over på holdninger og atferd i studiene.

I studiesammenheng skiller studentrespondentene mellom lovlig og ulovlig deling. De fleste mener nedlasting av piratkopiert materiale ikke er greit. Flere mener slik praksis tilhører fortiden fordi strømme- og delingstjenester har økt tilgangen til lovlig innhold. I sosiale mediers barndom var det vanlig å dele musikk, bilder og video, men over tid har bevisstheten om opphavsrett økt. Kanskje også på grunn av mer informasjon om mulige konsekvenser?

– Mange på min alder er ganske aktive i diverse sosiale medier, og her må man etter hvert virkelig passe seg. Der man for noen år siden kunne google et bilde og bruke det som illustrasjon på bloggen sin, er det mange som opplever at det fort kan bli dyrt å klippe og lime ting ukritisk fra internett.

Digitalt innhold deles fortsatt på sosiale medier, og ofte merket med krediteringer. Å kreditere personen bak et bilde eller en video har blitt mer etablert. Dette gjelder også for referanser og krediteringer i studiesammenheng, for å være tydelig på at man ikke plagierer.

Lite informasjon, mye skjønn

Ifølge studentene får de lite informasjon fra lærestedene om pensumlitteratur og opphavsrett. De vet ikke hva som er lov mht. kopiering og deling og dermed bruker de skjønn. De får informasjon og kurs i kildehenvisning, uten at de selv kobler dette til opphavsrett i andre sammenhenger.

– Om det er noen viktige regler, burde det vært informert om bedre og oftere.

Også bibliotek- og administrasjonsansatte som deltok i studentundersøkelsen peker på lignende problemstillinger. De mener at forståelsen, kjennskapen og bevisstheten til opphavsrett må styrkes i flere ledd, fra biblioteker til faglærere og studenter.

– Vi må nok øke forståelsen i mange ledd, fra flere av de som jobber på biblioteket, men også forelesere som jeg har hørt oppfordrer til kopiering.

– Selv faglærere trenger å øke sin bevissthet, de kopierer fra hverandres bøker. Og så må de informere sine studenter.

Studentenes begrepsforståelse og begrepsbruk påvirker også hvordan de forholder seg til opphavsrett. Få av deltakerne har et bevisst forhold til begrepet opphavsrett, selv om de fleste referere hyppig til kreditering, og at det er viktig.

Lærestedenes tilgjengeliggjøring av pensumutdrag

Undersøkelsen «Lærestedenes tilgjengeliggjøring av pensumutdrag» ble gjennomført av Opinion i 2023. Deltagerne var biblioteks- og administrasjonsansatte ved universiteter og høyskoler.

Her følger et utdrag fra undersøkelsen. For en faglig beskrivelse av undersøkelsen henviser vi til tillegget bak i denne rapporten.

Systemer og verktøy

De foregående kapitlene viser at det er en rekke forhold som gjør at pensum nå i hovedsak består av artikler og bokutdrag. Lærestedenes bruk av bokutdrag er blant annet regulert av Kopinor-avtalen.

De fleste universiteter og høyskoler benytter digitale verktøy for oppsett av pensumlister og deling av innhold med studentene. Læringsplattformer som Canvas og Blackboard er stedet for samhandling mellom faglærer og studenter. I fagmiljøene brukes pensumlistesystemet Leganto til oppsett av pensum med referanser og innholdsfiler. For at studentene skal finne all informasjon og innhold på samme sted, har Leganto integrasjon med Canvas.

Bibliotekene er en viktig del av økosystemet for tilgjengeliggjøring av pensum for studentene. Bibliotekene benytter et eget biblioteksystem, Alma, som håndterer alle funksjoner som trengs for å drifte et bibliotek.

Flere av de nevnte systemene leveres av Sikt, et statlig forvaltningsorgan under Kunnskapsdepartementet. Sikt tilbyr fellestjenester og infrastruktur for kunnskapssektoren, inkludert digitale læringsplattformer (LMS – Digital Learning Management Systems) som verktøy for planlegging, organisering og tilgjengeliggjøring og gjennomføring av undervisning og læringsinnhold for studenter og undervisere. Nøkkelsystemer for tilgjengeliggjøring av pensumutdrag er biblioteksystemene Alma og Oria, pensumlistesystemet Leganto og læringsplattformen Canvas.

Kopinor-avtalen som del av prosessen

Kopinor-avtalen gir UH-sektoren anledning til å bruke bokutdrag som er pensumrelevant. Som del av avtalen skal lærestedene registrere bokutdrag på inntil 15 % av bokens sidetall i Kopinors tjeneste, Bolk. Her kan de også søke utvidet klarering for bokutdrag ut over 15 %.

Informantene, som er ansatte fra administrasjon og bibliotek forteller at lærestedene har valgt tre ulike måter å oppfylle registrerings- og klareringsplikten på: Enten ved at fagansatte selv klarer bokutdrag de setter på pensum, eller ved at bibliotekansatte gjør det, eller administrativt ansatte. Ansvar og plikter knyttet til kopiering og bruk av beskyttet materiale fremstår lite kjent i academia utenfor biblioteker og serviceenheter.

Flere bibliotekansatte erfarer manglende forankring av Kopinor-avtalen og fordeling av ansvar for registreringsplikten i institusjonen. Tross iherdige forsøk fra bibliotekenes side på å informere, motivere og lære opp fagansatte oppleves det som vanskelig å oppnå tilstrekkelig etterlevelse uten formell myndighet. Kopinor-avtalen har ikke den tydelige posisjonen som gjør at fagmiljøene blir overbevist om at de må registrere alle bokutdrag eller at dette må gjøres hvert semester.

Det fortelles om lav kunnskap og lite bevissthet blant fagansatte både når det gjelder registrerings- og klareringsplikten og hensikten med disse. Bedre forankring på ledernivå og økt kunnskap om Kopinor-avtalen og om vederlagsfordeling oppfattes som viktig for å øke etterlevelsen.

Når fagansatte registrerer

Rundt halvparten av lærestedene i undersøkelsen har plassert ansvaret for klarering hos fagansatte. Valget begrunnes med at fagansatte er tettest på pensumlisten og har den tekniske informasjonen om utdraget (forfatter, boktittel, sidetall og ISBN). Det anses dermed som mest effektivt at fagansatte registrerer selv. I utvalget stilles det likevel spørsmål ved hvor godt fagansatte etterlever registreringsplikten i Kopinor-avtalen.

Oppfattelser om fagansattes forhold til Kopinor-avtalen kommer fra personer som jobber tett på målgruppen, som bibliotekar eller administrativt ansatte. Flere opplever at fagansatte generelt har et passivt eller negativt forhold til rettighetsklarering i Bolk.

De angivelig vanligste innvendingene fra fagansatte er at de har for mye å gjøre, at de drukner i administrative rutiner og at noen andre burde gjøre jobben.

– Vi har lagt oss på den linjen at bibliotekarene klarerer. Av flere hensyn: Det første, som jeg er mest opptatt av, er at vi vet at det blir gjort. Og så er det noe med hvor mye vi skal presse ned over

hodet på emneansvarlige. De har akkurat fått Leganto og beskjed om å kopiere selv. Skulle de klarere også hadde det blitt for mye.

Andre refererer til at det ligger muligheter i bedre organisering av pensumprosessen.

– Jeg tror ikke [manglende registrering i Bolk] står bare på ukyndighet eller at man ikke vet om det. Mye står på at det disiplinere planleggingsarbeidet på en annen måte. Nå kan man si at pensumlistene ikke er ferdige før det nærmer seg eksamen, du står fritt til å bytte hvis det dukker opp noe interessant. Men skal man få klareringer i Bolk godkjent, må man gjøre en grundig jobb og sette seg inn i ting ordentlig, sånn det egentlig forventes andre steder.

– Jeg vet at på andre fakulteter møter man stor motstand. Emneansvarlige sier at de ikke har tid til å kopiere eksempelvis 10 utdrag. På mitt fakultet har vi hatt dyktig ledelse i mange år som har røsket litt i ting og fått de store årshjulene til å henge bedre sammen og gjort pensum til en naturlig del av planleggingen.

Når bibliotekarer registrerer

Universitetsbibliotekene har en aktiv rolle i gjennomgang og godkjenning av pensumlister. Mange læresteder har derfor valgt å legge registrering og bestilling i Bolk til bibliotekene. I noen tilfeller utfører bibliotekene jobben selv og noen bidrar også med kopiering og digitalisering av utdrag. I de fleste tilfeller er det praktiske ansvaret lagt til en serviceenhet. Bibliotekarer som registrerer selv, mener dette avlaster fagansatte og sikrer god etterlevelse av registreringsplikten i Kopinor-avtalen.

Bibliotekarer som har et aktivt ansvar for rettighetsklarering, går gjennom institusjonens pensumlister og klarerer pensumutdragene. Dette er en stor jobb som krever mye ressurser. Noen ansetter studenter som ekstra ressurs.

Biblioteker som har primært en formidlingsrolle knyttet til registrering, informerer fagansatte muntlig og skriftlig om registreringsplikten, tilbyr opplæring og oppretter brukere i Bolk.

UH-sektoren har de siste årene vært preget av en rekke fusjoner. Det har medført at ulike campus innenfor samme institusjon kan ha forskjellig praksis for registrering og rettighetsklarering. Noen steder ligger ansvaret hos fagansatte, andre steder står bibliotek eller serviceenhet for registreringen.

På institusjoner uten gjennomgående bruk av et pensumlistesystem kan det være vanskelig for biblioteker og serviceenheter å få oversikt over pensumutdrag. Det brukes betydelige ressurser på å få oversikt. Det kan fort lede til krevende prosesser for gjennomføring.

– Vi skal jo bruke Bolk og jeg synes det er brukervennlig og lettvinnt. Særlig at man kan gjenbruke kompendier fra tidligere år, slipper å begynne fra bunnen av igjen. Og når man skriver inn sidespennet så har de boken i sin base og regner automatisk ut om det utgjør over eller under 15 %. Det er mer jobben som frustrerer meg, et sisyfosarbeid semester for semester.

Dvs. institusjonelt: Pensumarbeidet behandles stemoderlig av studentorganisasjon, fakultet/studieadministrasjon og emneansvarlige. Vi har satt opp en pensumrutine som ble gjennomgått i forbindelse med innføring av Leganto. Den henger i en tynn tråd fordi mange ikke følger opp. Vi har to frister i året der pensumlistene skal

være registrert og sendt til biblioteket. Under 50 % av listene leveres i tide. Til slutt går det ut over studenter som ikke får pensumlister før langt ut i semesteret. Så det er ikke så mye frustrasjon over Bolk i seg selv, men over at de samme problemene dukker opp to ganger i året.

Når administrativt ansatte registrerer

Noen av de tidligere postavdelingene og universitetstrykkeriene er omgjort til serviceenheter. Her bidrar administrativt ansatte med kopiering og digitalisering av pensumutdrag. Flere har også ansvar for registrering i Bolk. Serviceenheter med ansvar for registrering mener dette avlastet bibliotekarer og fagansatte og sikrer god etterlevelse av registreringsplikten i Kopinor-avtalen.

Administrativt ansatte ved serviceenheter fremstår som samvittighetsfulle brukere av Bolk. De har ikke alltid inngående kjennskap til selve avtalen, men følger lojalt opp krav til registrering og søknader om utvidet klarering. De har også høy bevissthet til sin rolle som servicepartner for studenter og ansatte.

Oversikt over systemer for tilgjengeliggjøring av innhold

Tabellen under gir en oversikt over systemer knyttet til tilgjengeliggjøring og gjennomføring av undervisning og læringsinnhold for studenter og undervisere.

ALMA Alma er et moderne biblioteksystem som inneholder alle funksjoner som trengs for å drifte et bibliotek. Systemet håndterer blant annet brukerdata og innkjøp av materiale.

ORIA Søkjetjenesten Oria er tett knyttet til biblioteksystemet Alma. Mens Alma er arbeidsverktøyet til bibliotekansatte, er Oria inngangen fra brukerne for å få tilgang til ressursene i biblioteket.

LEGANTO Leganto er et moderne pensumlistesystem som lar forelesere og/eller bibliotekarer opprette digitale pensumlister for emnene på sitt studiested. Leganto gir elektronisk tilgang til pensumlister for alle som institusjonen ønsker å gi tilgang til. Studenter får med dette en samlet oversikt på ett og samme sted over litteraturen som de må forholde seg til gjennom studieløpet. Innholdet i pensumlistene hentes hovedsakelig fra biblioteksystemene Alma og Oria, og kobles direkte til bibliotekenes beholdning. Studentene får dermed umiddelbart informasjon om biblioteket har ressursen tilgjengelig og direkte tilgang til elektroniske filer som biblioteket abonnerer på.

De første lærestedene startet implementeringen av Leganto i 2017. Per i dag er systemet i bruk på flere læresteder, mens noen er i gang med å innføre det. Enkelte læresteder benytter ikke digitale pensumsystemer.

CANVAS Leganto kan integreres med lokalt LMS (Learning Management System), for eksempel Canvas. Canvas er høgskolenes læringsplattform og stedet hvor fagansatte deler informasjon og studierelaterte ressurser med studentene. Canvas er utviklet av selskapet Instructure, som leverer produktet som en kommersiell skytjeneste.

Alle deltakende institusjoner i undersøkelsen benytter Canvas, med unntak av én som bruker Blackboard.

Beskrivelsene av Alma, Oria og Leganto er hentet fra Sikt¹.

BOLK Bolk² er Kopinors system for regulering av bokutdrag. Som del av kopiavtalen skal lærestedene registrere alle bokutdrag som tilgjengeliggjøres for studentene. Dette gjøres enten direkte eller via pensumlisteverktøy eller lignende der integrasjon med Bolk er etablert. I Bolk kan lærestedene også få digitale filer av utdrag, laste opp egne filer til bruk i kompendier og søke utvidet rettighetsklarering av utdrag utenfor kopieringsavtalen. Bolk ble innført i 2015.

¹ <https://sikt.no/omrade/bibliotektenester>

² <https://www.bolk.no/>

På systemnivå går utviklingen fra registrering i Bolk som en separat prosess til (litt) mer sømløs registrering via snarvei i Alma og Leganto. I praksis er dette med på å flytte registreringsjobben fra biblioteker og serviceenheter til fagansatte. Enkelte servicemedarbeidere mener dette er en

fornuftig utvikling, siden fagansatte sitter tettest på det hele: Fra fastsetting av pensum til oppretting av pensumliste i Leganto, valg av utdrag/sidetall fra bøker og teknisk informasjon om forfatter, tittel og ISBN-nummer.

Tillegg

Kopinor-avtalen

Kopinor er en organisasjon av opphavere og utgivere i til sammen 23 medlemsorganisasjoner. Kopinor forhandler og inngår avtaler om kopiering og annen bruk av åndsverk i skoleverket, universiteter og høyskoler, statlig og kommunal administrasjon, kirker og trossamfunn og store deler av organisasjons- og næringslivet. En egen avtale med Nasjonalbiblioteket gir tillatelse til å legge ut bøker i fulltekst. Vederlaget for kopiering blir fordelt til rettighetshavere i inn- og utland.

Kopinor-avtalen for høyere utdanning regulerer retten til kopiering og digital bruk av opphavsrettslig beskyttet materiale ved universiteter og høyskoler. Gjennom avtalen kan studenter og ansattes ta fotokopier, utskrifter og digitale kopier fra alt utgitt materiale, uten å måtte oppspore rettighetshavere og innhente tillatelse fra den enkelte. Det er en forutsetning at kopieringen ikke skal erstatte, men være et supplement til kjøp av utgitt materiale.

Pensum og annet nødvendig lærestoff i form av bokutdrag som kopieres og gjøres tilgjengelig for studenter eller kursdeltakere, digitalt eller i trykt form, skal etter avtalen registreres for klarering i Kopinors digitale løsning Bolk.

Gjeldende avtale for høyere utdanning gjelder til 31. desember 2024. Vilkårene er fremforhandlet av Universitets- og høyskolerådet (UHR) og Kopinor, men avtalen inngås av den enkelte institusjon. Også institusjoner utenfor UHR tilbys en tilsvarende avtale.

I 2022 mottok Kopinor 131 mill. kr i vederlag fra universiteter og høyskoler. Vederlaget institusjonene betaler, utbetales til forfattere, forlag og andre rettighetshavere, delvis individuelt og delvis gjennom deres organisasjoner. Vederlaget er betaling for bruk og bidrar samtidig økonomisk til at nye verk blir skapt og utgitt.

Registrering i Bolk omtales i kopieringsavtalens § 15, der det blant annet heter:

Pensum og annet nødvendig lærestoff i form av bokutdrag som kopieres og gjøres tilgjengelig for studenter og kursdeltakere i medhold av denne avtalen (se § 8), herunder i form av kompendier, skal før fremstilling registreres for klarering i Bolk, enten direkte eller via institusjonenes pensumlisteverktøy eller lignende sektorrelevante verktøy der integrasjon er etablert. Formålet er å sikre bedre kontroll og grunnlag for vederlagsfordeling etter faktisk bruk.

Institusjonen skal registrere sidetall, emnekode, semester og antatt antall studenter/kursdeltakere materialet gjøres tilgjengelig for. Institusjonen vil på forespørsel gi Kopinor korrekte studenttall per 1. oktober og 1. april. Tilgjengeliggjøring av det samme kursmaterialet for nye studenter og kursdeltakere forutsetter at institusjonen registrerer det på nytt.

Faglig beskrivelse av de tre undersøkelsene

Deltakerne utgjør et bredt sammensatt utvalg av studenter og ansatte ved universiteter og høyskoler, samt et mindre utvalg fagbokforfattere og representanter fra fagbokforlagene. Studenter på ulike nivå og fagretninger er inkludert. Med tanke på lærestedene er størrelse, geografi og ulike fagretninger og nivå representert (årsenhet, bachelor og master).

Metode

Undersøkelsene er gjennomført ved bruk av kvalitativ metode i form av dybdeintervjuer og fokusgrupper. Datainnsamlingen er gjennomført av kvalitative eksperter i Opinion og er gjennomført både fysisk og digitalt. Hvert intervju varte 45–60 minutter, mens gruppesamtalene varte 60–90 minutter. Det ble gjort opptak som siden ble transkribert.

Målgrupper

Undersøkelsene gjør dypdykk i ulike målgrupper med ulike roller i pensumprosessen.

- Fagbokforfattere som skriver faglitteratur
- Forlag som produserer og publiserer faglitteratur
- Fagansatte som fastsetter pensum
- Bibliotekarer og administrativt personale som bidrar til å gjøre pensum tilgjengelig
- Studenter som skaffer seg pensum gjennom kjøp, lån, tilgjengeliggjøring og kopiering

Oversikten viser antall intervjupersoner i hver målgruppe og når feltarbeidet er gjennomført.

Målgrupper	Når	Antall intervjupersoner
Studenter på bachelor- og masternivå	2020	52
Bibliotek- og administrasjonsansatte	2020	8
Fagansatte (emneansvarlige)	2022	33
Fagbokforfattere	2022	5
Forlagsansatte	2022	4
Bibliotekarer og administrativt ansatte	2023	17

Intervjupersonene er rekruttert via flere kanaler.

- Pensumfastsettere (emneansvarlige) er rekruttert dels fra Opinions kontaktnett, dels via Kopinors avtalepartnere i UH-sektoren, dels fra Norstats panel og dels via telefonhenvendelser til utdanningsinstitusjoner.
- Studenter er rekruttert via Norstats befolkningspanel.
- Bibliotekansatte og administrativt ansatte er rekruttert gjennom dialog med UH-ansatte med administrativt ansvar for Kopinor-avtalen.
- Faglitterære forfattere er rekruttert blant medlemmer av Norsk faglitterær forfatter- og oversetterforening (NFFO).
- Forlagsansatte er rekruttert blant medlemmer av akademisk utvalg i Den norske forleggerforening (DnF).

Validitet

Det kvalitative utvalget er bredt sammensatt for å dekke hele det kulturelle kretsløpet fra forfatter og forlag til pensumfastsettere, biblioteker, administrasjon og studenter. Ved å følge verdikjeden fra litteraturens opprinnelse til utvelgelse, tilgjengeliggjøring og bruk har vi fått et helhetlig bilde av hvordan fag- og lærebøker brukes av lærestedene og deres studenter.

Resultatene gjelder først og fremst for de aktuelle utvalgene. Men i hver delundersøkelse fant vi etter hvert at nye intervjuer ikke ga vesentlig ny kunnskap, noe som gir grunn til å anse de aktuelle problemstillingene som uttømt. Det faktum at sentrale funn er konsistente over tid og bekreftes av sammenfall på tvers av målgrupper, styrker også resultatenes troverdighet og gyldighet. Det er lite sannsynlig at ytterligere kvalitativ innsikt vil gi andre funn enn de som foreligger her.

Teksten i rapporten er bygget opp av de meningene som kommer frem i intervjuer med utvalgene. Den beskriver de erfaringer og synspunkter som kom fram i feltarbeidet og redegjør for ulike oppfatninger knyttet til problemstillingene.

For bedre lesbarhet unnlater vi en gjennomgående presisering av at henvisninger til erfaringer og oppfatninger gjelder deltakerne i utvalget. For språklig variasjon omtaler vi deltakerne som informanter, intervjupersoner, respondenter og deltakere. Når det gjelder målgrupper, omtales disse som studenter, fag-/emneansvarlige, bibliotekarer/bibliotekansatte, administrativt ansatte, forfattere og forlagsansatte.

Begrepsavklaringer

- *Emneansvarlig* er betegnelsen på vitenskapelig ansatte som er fagansvarlig og foreleser i ett eller flere emner innen høyere utdanning. Et emne gir studentene et visst antall studiepoeng, som definerer cirka sidetall for pensum. Stillinger som høgskolelektor, førsteamanuensis, dosent og professor kan ha emneansvar.
- *Programansvarlig* er betegnelsen på vitenskapelig ansatte med ansvar for flere emner innen et studieprogram. Vedkommende har ansvar for en eller flere emneansvarlige og samarbeider med disse om innhold, læringsmål og pensum.
- *UH-sektoren* er forkortelse for universitets- og høyskolesektoren. Et fellesbegrep for alle norske universiteter og høyskoler.
- *Pensum* er det tradisjonelle begrepet for fagbøker og annen litteratur som studenter på et gitt emne skal lese og tilegne seg. Pensumbegrepet er i endring fra en statisk forståelse av et fastsatt utvalg tekster til et dynamisk begrep knyttet til emnets læringsmål. Pensum er ikke nødvendigvis satt før semesterstart og innholdet kan endres helt opp til eksamen. Begrepet er tradisjonelt koblet til bøker, men brukes i dag om et bredt tilfang av læringsressurser (bøker, bokutdrag, artikler, filmer og nettlenger). Det er også en bevegelse fra obligatorisk til anbefalt litteratur.
- *Kompendium* forbindes med en fysisk samling av artikler og bokutdrag som inngår i pensum på et gitt emne. Noen læresteder kan fortsatt tilby studentene trykte kompendier, men digitale kompendier og ikke minst digitale enkeltfiler er dagens standard. Kompendium brukes likevel som et innarbeidet begrep for artikler og bokutdrag.

Prosessene rundt pensum

I perioden 2020–2023 har Opinion på vegne av Kopinor gjennomført tre kvalitative undersøkelser om fastsetting og bruk av pensum i høyere utdanning. Målet har vært å få mer kunnskap for å videreutvikle kommunikasjonen, avtalene om kopiering og andre tjenester vi samarbeider med sektoren om.

De tre undersøkelsene utgjør et stort kvalitativt innsiktsarbeid. Kopinor har derfor valgt å samle utdrag fra alle tre i én fellesrapport. Rapporten er utarbeidet i samarbeid med Opinion og er strukturert med kapitler om fagansattes fastsetting av pensum, studentenes anskaffelse og om hvordan bibliotek og administrativt ansatte gjør bokutdrag i pensum tilgjengelig for studentene. Hensikten er å løfte fram faktorer som spiller inn, fremmer eller hemmer prosessene rundt pensum.